

Ruská recepce *Babičky* Boženy Němcové

NATALIA ŽAKOVA

Vstup spisovatele do cizího národního kontextu probíhá postupně a skládá se obvykle z několika etap: nejprve seznámení, osvojování nového jména v cizím kulturním prostředí, poznávání příznaků a charakteristických rysů nového literárního jevu, obeznámení s životopisnými údaji a tvorbou nového spisovatele, jeho kritické ocenění, přímé seznámení s dílem v překladu do rodného jazyka a nakonec vliv na přijímající literaturu a její obohacení o nové umělecké hodnoty. V dějinách ruské recepce *Babičky* Boženy Němcové jsou přítomny všechny tyto komparatistické postupy.

Největší úloha v procesu recepce patří interpretovi, jenž představuje spisovatele a jeho dílo novému čtenáři, tj. překladateli anebo kritikovi, který o něm píše. Jeho očima se dívají čtenáři na nového autora.

Poprvé se jméno Němcové objevilo v Rusku roku 1846. Bylo to kratičké sdělení o tom, že v Čechách byl vydán čtvrtý díl *Báchorek a pověstí* paní Boženy Němcové.¹ Spisovatelčino jméno je napsané tak, jako by to bylo dvojité příjmení: pro ruského autora to jméno bylo ještě úplně neznámé.

Pravé seznámení s Němcovou a její tvorbou začíná na samém konci padesátých let 19. století. Píše se rok 1859, na stránkách známého časopisu *Sovremennik* se objevuje velký článek Dva měsíce v Praze, jehož autorem byl Alexandr Nikolajevič Pypin (1833–1904). Tento fakt není absolutně náhodný, protože tato doba se v kulturních dějinách Ruska vyznačovala stále se zvyšujícím zájmem o slovanské země a slovanské národy, ze začátku mezi slavjanofily a pak i v ostatních vrstvách ruské společnosti. Svědčí o tom i otištění tak obsáhlého článku na slovanské téma v *Sovremenniku*.

1] ŽMNP 1846, č. 52, odd. VII, s. 21.

Dva měsíce pobytu v Praze umožnily Pypinovi seznámit se s českým literárním a veřejným životem i s předními českými spisovateli a učenci. Ve svém článku podrobně informuje ruského čtenáře o národním obrození a o vlasteneckém ruchu v Praze. Zdůrazňuje, že Čechové jako první vyslovili myšlenku o všeslovanství a o slovanské vzájemnosti, která se stala také podstatnou součástí české literární činnosti. Píše o projevech vlasteneckého cítění u každého z velkých českých básníků a článek uzavírá těmito slovy: „Nejtalentovanější mezi českými spisovatelkami naší doby se obrací s vlasteneckou výzvou k českým ženám a přesvědčuje je, aby se staly zachránkyněmi své národnosti a vychovatelkami pravých Čechů“ (Pypin 1859: 175). Pak uvádí svůj velice přesný a zdařilý, ačkoliv prozaický, překlad básně Němcové Ženám českým. Je to první ruský překlad z díla Němcové v Rusku. Bohužel, na tomto místě Pypin Němcovou nejmenoval. Udělal to až o několik stránek dále, když přistoupil k české próze: „V této části chceme upozornit našeho čtenáře zvláště na dílo talentované české spisovatelky Boženy Němcové. Žádný spisovatel nevypráví české pověsti s takovým uměním, tak prostě a tak věrně; česká spisovatelka důkladně prostudovala způsob života vesnického obyvatelstva v Čechách a u Slováků, mezi nimiž nějakou dobu žila. Vydala několik knížek *Národních báchorek a pověstí*, několik povídek z národního života, mezi nimiž jsou zvláště dobré *Pohorská vesnice* a *Babička*; patří jí také několik závažných národopisných obrazů její vlasti.“

Taková slova si přečetl ruský čtenář o Němcové tehdy poprvé. K tomu musíme dodat, že se jednalo o velký počet čtenářů, protože *Sovremennik* měl hodně předplatitelů a byl znám jako přední časopis, vyjadřující názory pokrokové části ruské veřejnosti. Všecko to dodávalo zvláštní význam a váhu slovům o Němcové.

Druhým Rusem, který ve své vlasti začal propagovat Němcovou, byl Nikolaj Semenovič Leskov, tehdy mladý spisovatel a zpravodaj petrohradských novin *Severnaja pčela*, které jej v letech 1862–1863 také vyslaly do Evropy a slovanských zemí. Strávil několik týdnů v Praze a byl nadšen tvorbou a osobností Němcové, o které mu tam mnoho vypravovali. Ze začátku přeložil do ruštiny její pohádku O dvanácti měsíčkách, která byla otištěna

v dubnu 1863 s krátkou poznámkou, že je zapsaná podle lidového vyprávění známou českou spisovatelkou Boženou Němcovou. V překladu jsou podle možností zachovány výrazy lidové řeči, které jsou užity v originále.

Za několik měsíců byl v týchž novinách uveřejněn větší článek o životě a díle Němcové, který Leskov nazval Božena Němcová, česká národní spisovatelka. Za hlavní tedy pokládal, že je spisovatelkou národní, zdůrazňoval ale také, že je spisovatelkou osobitou, talentovanou, plnou poetického půvabu. Dále píše: „Jsme právi porovnávat ji s velkými evropskými literárními osobnostmi. Přitom to není ani efektní Sandová, ani upjatá Stahlová. Obrovský talent Boženy Němcové je absolutně svébytný a plný vysoké národní dramatičnosti a čisté unášející poezie“ (Leskov 1863b: 1). Leskov obrací pozornost svých čtenářů na její hlubokou znalost lidového prostředí, jeho sociálních a politických podmínek, lidských tužeb a utrpení. Byl nesmírně dojat osudem „geniální trpitelky“. Motiv jejího strádání, stálého vypětí v boji s nekonečnou bídou a nepřízní maloměšťáků i s pronásledováním rakouskou vládou provází celé jeho vypravování.

Tři roky nato byl v Rusku otištěn překlad stěžejního díla Němcové – *Babičky*. Tento základní krok v poznávání *Babičky* v Rusku je spojen s činností manželů Petrovských, ruských slavistů, kteří žili v Kazani. Memnon Petrovič Petrovskij (1833–1912) byl na tamější univerzitě profesorem slovanské filologie. Při jeho přípravě k této činnosti sehrála důležitou úlohu jeho cesta do slovanských zemí v letech 1861–1863, dlouhodobý pobyt v Praze a známost s českými učiteli a spisovateli. Spolu s ním tam byla jeho žena Emma Genrichovna Petrovskaja (1840–1928), která se naučila dobře česky, a když se vrátila do vlasti, začala překládat z češtiny do ruštiny. Byla uchválena talentem Němcové a rozhodla se, že s ní seznámí ruskou veřejnost. Začala *Babičkou*, a tak si ji na jaře 1866 ruští čtenáři mohli přečíst v časopise *Russkij vestnik*. Během následujících čtyř let přeložila a dala do tisku další prózy Boženy Němcové: *Pohorská vesnice* (1866), *Dobry člověk* (1867), *Pohorská idyla neboli ze života Slováků* (1867), *Chudí lidé* (1868, s názvem Na úpatí Krkonošských hor), *Karla* (1870).

K tomu musíme přidat povídku *V zámku a v podzámčí*, kterou přeložil prof. Petrovskij (1867). Jak vidíme, jejich zásluhou měli v Rusku již za osm let po smrti geniální spisovatelky dost dobrou představu o její umělecké tvorbě, což aktivně přispívalo k rozvoji vzájemného poznání našich národů.

I když bohužel nemůžeme doložit přesná fakta o kritickém ohlasu těchto překladů, nesmíme přesto pochybovat o tom, že se ruské čtenářstvo s velkým zájmem seznamovalo s tvorbou vynikající slovanské spisovatelky. Překlady jejích děl byly publikovány (počínaje *Babičkou*) v době, kdy celá ruská společnost sledovala s neobyčejným elánem vše, co bylo spojeno se slovanským světem. Vrcholem se stal květen a červen 1867, kdy do Petrohradu a do Moskvy přijeli v souvislosti s národopisnou výstavou a slovanským sjezdem slovanští hosté. Právě v těchto dnech *Russkij vestník* publikoval *Dobrého člověka, V zámku a v podzámčí, Pohorskou idylu*. Možná že ruští čtenáři při tom vzpomínali i na *Babičku*, kterou zde četli před rokem.

Při ruské recepci *Babičky* bylo tehdy nejdůležitější to, že umělecké a etické hodnoty, obsažené v ní i v ostatních dílech Němcové, odpovídaly náboženskému cítění ruského člověka, jeho mentalitě. Představy o dobru jako přirozené složce lidské duše, o dobrých skutcích jako základně lidského chování, o srdečné přízni jako podstatě dobrých lidských vztahů – všecko to najdeme v každé povaze, v každém kladném hrdinovi nebo hrdince povídek Němcové. Všechny tyto vlastnosti charakterizují v nejvyšší míře *Babičku*, kde každý krok, každé duševní hnutí hlavní hrdinky je prostoupeno hlubokou vírou v Boha.

Podstatné pro seznámení Ruska s tvorbou české spisovatelky bylo i to, že většina překladů byla otištěna v populárním beletristickém časopise *Russkij vestník*, který byl dobře znám po celé zemi, četly ho tisíce čtenářů. Na vedlejších stránkách byla vedle *Babičky* publikována také vynikající díla ruské literatury – kapitoly z Tolstého *Vojny a míru* a Dostojevského *Zločinu a trestu*. Spolu s nimi byla *Babička* postupně předmětem pozornosti a zájmu ruských lidí, začleňovala se do jejich povědomí a stávala se součástí ruského literárního dění šedesátých let 19. století.

V sedmdesátých letech 19. století do Ruska nadále pronikaly vědomosti a znalosti o Němcové. Její podrobný životopis s pojednáním o hlavních rysech její tvorby podala v roce 1871 Emma Genrichovna Petrovskaja, která se opírala o české životopisy Němcové od Jana Erazima Sojky (*Naši mužové*), Jana Nerudy (v *Obrazech života*) a o heslo v Riegrově *Slovníku naučném*. Hodně citovala také z dopisů Němcové. Petrovskaja svůj článek začíná tím, že stejně jako Leskov klade důraz na národní prvky u Němcové, na spisovatelčinu lásku k lidu. Velkou pozornost věnuje také celoslovanskému významu Němcové: „Slovanští čtenáři najdou mezi jejími hrdiny své dobré známé, potkají povahy, velice blízké každému Slovanu“ (Petrovskaja 1871: 56). Snaží se také ukázat na věrnost tvorby Němcové životní realitě. Píše, že její hrdinové jsou blízcí skutečnému životu, „reálné pravdě života“.

V části věnované *Babičce* píše Petrovskaja o tragických událostech v životě Němcové, za nichž tato povídka vznikala, a o jejích vzpomínkách na šťastné chvíle dětství, které tuto práci ovlivnily a poskytly hojný materiál pro její nejlepší dílo. Vyzdvihuje, že hlavní hrdinka je věrná starým zvykům a představám a poučuje všechny kolem sebe o lásce k vlasti a rodným obyčejům. *Babička* není pro autorku ani román, ani povídka, ale je to pravý „obraz vesnického života“ v Čechách, jímž Němcová svému národu velmi prospěla a ukázala mu na ty hodnoty, které mají být ze všeho nejdražší.

Petrovskaja vyzvedá na první místo to, že *Babička* je dílo opravdu národní a že v ní Němcová vylíčila českou národní povahu. Takové pojetí a taková představa *Babičky* budou charakteristické i pro jakoukoliv další recepci tohoto díla v Rusku.

Je také nutné zdůraznit, že Petrovskaja se zabývala Němcovou nejen proto, že se měla možnost seznámit s českou společností a naučit se českému jazyku, nejen proto, že Němcová na ni zapůsobila neobyčejnou silou, ale také proto, že to byla slovanská spisovatelka z jedné ze slovanských zemí. Petrovskaja byla ve velmi těsném kontaktu s tou částí ruské společnosti, v níž převládal zájem o Slovanstvo. Později se stala členkou Moskevského slovanského dobročinného výboru a sdílela názory na velký význam slovanské vzájemnosti.

O dva roky později se v ruském tisku objevil ještě jeden portrét Němcové, a to ve Voroneži, v časopise *Filologické zápisky*. Sem napsal obsáhlý článek Činitelé nového období české literatury kyjevský slavista Nikolaj Petrovič Zaděrackij. Opíral se o materiály Riegrova *Slovníku naučného*. V poslední části jeho práce se nacházel oddíl věnovaný Němcové. Ve srovnání s Petrovskou nepřinesl sice nic nového, jeho význam však spočívá v tom, že rozšířil okruh ruských čtenářů, kteří se mohli seznámit s představitelem české kultury a s Němcovou. Její tvorbu hodnotil jako realistickou v popisech a v povahách hlavních hrdinů, poetickou a národní, podávající „věrné vyličení života a mravů, obyčejů a názorů českého národa“ (Zaděrackij 1873: 5).

Zájem o *Babičku* během 19. století v Rusku neuhasínal a na pomezí 19. a 20. století byl vydán její nový překlad z pera známé ruské spisovatelky pro děti a překladatelky Marie Andrejevny Laliny (1910). K překladu *Babičky* ji přivedl její zájem o Slovanstvo a také její pedagogické povolání (působila jako vychovatelka v dětských ústavech). K *Babičce* přistupovala s dobrými překladatelskými zkušenostmi, již předtím přeložila z češtiny povídku Prokopa Chocholouška Poslední z Černojevičů a Jiráskovy *Staré pověsti české*. Její překladatelské schopnosti se v *Babičce* opravdu zaskvěly. Svědčí o tom i skutečnost, že v osmdesátých letech 20. století byl její překlad vydán znovu.

Shrňme některá fakta ruské recepce *Babičky*: seznámení s ní probíhalo v šedesátých letech 19. století. Zájem o tvorbu Němcové se vyskytoval především v prostředí, kde převládaly slovanské sympatie; prvními její propagátory byli slavisté (Alexandr Nikolajevič Pypin, Memnon Petrovič Petrovskij a Emma Genrichovna Petrovskaja), vesměs lidé, kteří pobýli v Praze koncem padesátých a začátkem šedesátých let a na místě se seznámili s českým literárním životem a s Němcovou (Pypin osobně, Leskov a Petrovští zprostředkovaně). Podstatným rysem prvních ruských pojednání o *Babičce* bylo to, že je ruský tisk podával v hodnocení českých kritiků.

Můžeme konstatovat také, že hlavními momenty, které podmiňovaly stálou pozornost upřenou k *Babičce* v ruském prostředí během 19. století, byly:

1. Lidovost *Babičky*, prodchnutost českým národním duchem, svědectví o národní svébytnosti českého života.

2. Slovanskost, reprezentace slovanského světa.

3. Vysoké estetické hodnoty, spisovatelské mistrovství a realističnost popisů a povah.

4. Humanitní poselství díla, které odpovídalo nejvyšším nárokům na představy o pravé lidskosti a o pojmu dobrý člověk: člověk soucítící, sloužící lidem, věřící a milující svou vlast.

5. Výchovná funkce.

Ve 20. století všechny tyto zásady platí také, pokračují a dále se rozvíjejí. Než k tomu však došlo, nastala asi padesátiletá přestávka. První polovina 20. století s revolučními proměnami a výstavbou nové společnosti se složitými politickými, ekonomickými a společenskými podmínkami, s válkami a nesčíslnými obětmi vzdálilo Rusku klasickou českou literaturu, zvláště tu její část, která přímo nesloužila novým ideologickým nárokům na revoluční obsah a boj za svobodu.

Nový obrat nastal až po druhé světové válce, kdy byly vytvořeny neobyčejně příznivé podmínky pro navázání vztahů a kulturního dialogu mezi našimi národy a státy. Zvláště plodnými byla padesátá a šedesátá léta 20. století. V polovině padesátých let byl vydán třetí ruský překlad *Babičky*, který pořídila moskevská překladatelka Bogolubová (Němcová 1956). Tento překlad doprovází velice zdařilý úvod Raisy Lavrentjevny Filipčikové, která rozebírá jak celkovou koncepci a provedení *Babičky*, tak i postavu hlavní hrdinky, představuje ji jako vzor českého pracujícího člověka a vidí její sílu v sepětí s lidem a v hluboké lásce k vlasti.

Největší měrou k vědeckému výzkumu tvorby Němcové přispěla petrohradská bohemistka Tatjana Sergejevna Karskaja, která publikovala velký analytický článek o Němcové v knize *Očerki istorii češskoj literatury XIX—XX vekov* (Karskaja 1963: 166–181) a ve své disertaci se zabývala ruskými kontakty Němcové (Karskaja 1969). Je také autorkou většiny článků o české spisovatelce v ruských encyklopediích a naučných slovnících, úvodů k ruským vydáním Němcové a článků ve vědeckých sbornících.

Za velký přínos pro výzkum rusko-českých vztahů, včetně ruské recepce Němcové, lze pokládat práce ruských bohemistů Sergeje Vasiljeviče Nikolského a Lva Sergejeviče Kiškina a zvláště petrohradského badatele Kirilla Josifoviče Rovdy, který dopodrobna prozkoumal všechny stránky a nejdůležitější fakta rozvoje rusko-českých vztahů během 19. století.

Co nového přineslo ve vztahu k *Babičce* bádání ruských literárních vědců ve druhé polovině 20. století? Vyzvedlo ji na špičku vývoje české prózy padesátých a šedesátých let 19. století jako ústřední dílo sociálně-psychologického směru v české literatuře. Karskaja nazývá *Babičku* prvním českým románem s vesnickou tematikou.

V osmdesátých letech 20. století byla *Babička* v Rusku vydána dvakrát, v dřívějších překladech. Nyní nastal čas, kdy potřebujeme mít její nový překlad, který by odpovídal úrovni rozvoje poetického jazyka naší doby a vnesl by do našeho vědomí nestárnoucí hodnoty, jež musí být základem duchovní existence celého lidstva. Můžeme s plnou jistotou říct, že *Babička* Němcové patří k těm stěžejním dílům světové literatury, které rozšiřují všelidskou základnu dobra, čistoty a krásy a mohou prospět sjednocení nejlepších sil celého světa.

Literatura

KARSKAJA, Tatjana Sergejevna
1963 Božena Němcova, in *Očerki istorii češskoj literatury XIX–XX vekov* (Moskva: Akad. nauk SSSR), s. 166–181

1969 Božena Němcova i sovremennyje russkije literatory. *Iz istorii češsko-russkich literaturnych kontaktov vtoroj poloviny XIX v. Autoreferat dissertacii* (Leningrad)

LESKOV, Nikolaj Semenovič
1863a O dvenadcati mesjacach. Slavjanskoje predanije iz okrestnostej trenčinskich Boženy Němcovoj (s češskogo), *Severnaja pčela*, č. 91, s. 1
1863b Božena Němcova – češskaja narodnaja pisatel'nica. Bibliografičeskij očerk, *Severnaja pčela* 1863, č.171, s. 1

NĚMCOVÁ, Božena
1866 *Babuška*, *Russkij vestnik*, č. 62 a 63
1956 *Babuška* (Moskva: Goslitizdat)

PETROVSKAJA, Emma Genrichovna
1871 Božena Němcova. Bibliografičeskij očerk, *Russkij vestnik*, č. 5,
s. 56–79

PYPIN, Alexandr Nikolajevič
1859 Dva mesjaca v Prage, *Sovremennik*, č. 3, s. 175

ROVDA, Kirill Josifovič
1968 *Čechi i ruskije v ich literaturnych vzaimosvjazjach* (Leningrad:
Nauka)
1978 *Rossija i Čechija. Vzaimosvjazi literatur* (Leningrad: Nauka)

ZADĚRACKIJ, Nikolaj Petrovič
1873 Božena Němcova. Dejateli novogo perioda češskoj literatury.
Po slovarju Riger, *Slavjanskij věstnik*, s. 5

*Doc. Natalia Žakova, k.f.n., Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj
universitet*